

När Pasternak fick Nobelpriset

Mats Myrstener

Nobelpriset i litteratur till Boris Pasternak 1958 innebar en personlig tragedi för författaren. Efter en fullkomlig hatkampanj från den sovjetiska regimen tvingades Pasternak avsäga sig priset, det medförde också att hans livskamrat sedan många år, Olga Ivinskaja och hennes barn senare skulle deporteras till Sibirien. Pasternak själv drog sig, fullständigt nedbruten, tillbaka till författarbyn Peredelkino, där han avled två år senare.

Boris Pasternak (nr 2 fr v) , Sergei Esienstein (nr 3), Lili Brik (nr 4) och Vladimir Majakovskij (nr 5)

Fotograf:
Lev Borodulin

Bilden beskuren

Att ett nobelpris i litteratur inte alltid innebär personlig lycka för en författare finns många vittnessagor om. Harry Martinson drevs av en illvillig svensk kritik till självmord, och Doris Lessing lär ha sagt att hon önskade att hon aldrig fått priset. Men för få författare innebar det en sådan katastrof som för Boris Pasternak.

Hans kista bars ut från huset i Peredelkino av två sedermera berömda dissidenter, Andrej Sinjavskij och Jurij Daniel. Översättaren Hans Björkegren, som var närvarande vid begravningen, berättar i förordet till Olga Ivinskajas självbiografi I tidens våld. Mina år med Pasternak att den svenske journalisten Ingemar Lindmarker träffade Pasternak strax före hans död.

I maj 1960 begav sig Lindmarker och Björkegren till Peredelkino, för att försöka få träffa Pasternak, men denne var då redan allvarligt sjuk. Begravningen var helt oannonserad, ändå hade tusentals människor sökt sig ut till den lilla byn utanför Moskva. Det vimlade av säkerhetsagenter och milismän, och vem som helst riskerade att bli arresterad.

Det som störde Olga Ivinskaja mest var påflugna så kallade "journalister" vid begravningen, i själva verket sovjetiska agenter som klät ut sig till utländska "korrespondenter". Ivinskaja, Pasternaks älskade sedan fjorton år, med vilken han levde utomäktenskapligt, utsattes för skamlösa och föraktfulla blickar från begravningsföljet. Enligt sovjetpropagandan hade hon "förhäxat" Pasternak, hon kallades "hora" och "lycksökerska".

Den siste romantikern

I och med Pasternaks död försvann den, som Bengt Jangfeldt kallat honom, siste "romantikern" i rysk litteratur. Det var en romantik, där kärleken mellan man och kvinna, mellan människa och människa, för Pasternak stod som det högsta åtråvärda, en romantik som kanske tillhörde en förkommunistisk tid, och som inte skulle återkomma i rysk litteratur under många, många år. Konflikten kärlek-plikt är också mycket aktuell för Alexandra Kollontaj i berättelserna Arbetsbiens kärlek.

Priset gavs i första hand för den stora romanen Doktor Zjivago, en idag ganska trögläst och stundtals rapsodiskt ihopsatt krönika över läkaren Zjivago och hans kärlek till Lara Guichard, verklighetens Olga Ivinskaja. Men Pasternak var i Sovjetunionen ett stort namn långt före publiceringen i Italien 1956 av Doktor Zjivago. Han tillhörde den stora generation i rysk poesi från 1910-talet, en generation som var beryktad i Ryssland 1917 och vars poesi lästes och reciterades överallt, inte minst bland de unga.

Av 1910-generationens berömda poeter fick många ett tragiskt slut. Majakovskij sköt sig 1930, Osip Mandelstam, Pasternaks gode vän och diktarkollega, dog i ett sovjetiskt arbetsläger 1938. Marina Tsvetajeva levde många år i Paris med sina barn, men återvände dumt nog till Sovjetunionen 1939, där hon genast utsattes för regimens illvilja och förföljelse. Hennes make hade enrullerats som sovjetisk agent, och hon begick, fullständigt nedbruten, självmord 1941.

Den andra stora kvinnliga poeten, Anna Achmatova, tvingades hålla en låg profil, hon överlevde utrensningarna och dog 1966, 77 år gammal. Under slutet av sitt liv bidrog hon till att rädda en annan rysk nobelpristagare, poeten

Joseph Brodsky, undan sibiriskt fängelse. Han tvingades emigrera sex år efter Achmatovas död.

Den kanske störste av generationens poeter, Aleksander Blok, dog 1921, bara 41 år gammal, desperat och besviken över revolutionens utveckling. Marina Tsvetajeva har ägnat honom några av sina finaste dikter.

Pasternak debuterade 1913, men slog igenom med diktsamlingen Livet, min syster fyra år senare. Den publicerades, efter vissa justeringar, 1922, tillsammans med den fina barndomsskildringen Ljuvers barndom. Under 1920-talet publicerades han bland annat två längre dikter, Löjtnant Schmidt, och Spektorskij, och därefter prosaboken Lejdebrev, påverkad av Majakovskijs självmord. Han hade stöd från främst Gorkij och Bucharin. Efter Gorkijs död 1936, och Bucharins avrättning två år senare hamnade han ofelbart i den absoluta farozonen inför Stalins misstänksamhet, han kallade honom "den där molnpoeten" (med syftning på en berömd längdikt av Majakovskij, Ett moln i byxor).

I ett berömt telefonsamtal 1934, som återges i Olga Ivinskajas bok om Pasternak, ringer Stalin personligen upp författaren, främst för att få honom att säga något ofördelaktigt om Osip Mandelstam, som då arresterats. Det finns många versioner om vad som verkligen sades, som jag ska återkomma till

Under 1930-talet hade Pasternak mest ägnat sig åt översättningar, av bland andra Shakespeare och Goethe. Det var knappast några författare som stod högt i rang bland koryféerna i sovjetiska författarförbundets korridorer. Han blev mycket bestört när han fick höra vännen Mandelstam recitera niddikten om Stalin, "Bergsbon i Kreml", med fingrar "feta som dagmask", och ord "som blytungalod", med en mustasch som "kryper av kackerlacksskratt", och dekret "smidda som hästskor".

Natten till den 14 maj 1934 arresterades Mandelstam i närvaro av vännen Anna Achmatova. Hon mindes hur grannen, poeten Semjon Kirsanov i lägenheten bredvid spelade hawaii gitarr under hela lägenhetsvisitationen, "jamande som en katt". Niddikten hittades inte, Mandelstam hade klokt nog aldrig nedtecknat den på papper.

Stalin ringer upp

Strax efter Mandelstams arrestering ringde Stalin en natt till Pasternak. Enligt Ivinskaja skulle telefonisten i andra ändan av linjen först ha sagt: "Kamrat Stalin vill tala med er", varvid Pasternak blev blek och såg ut som fallen från skyarna. Stalin duade honom, vilket han alltid gjorde på sitt "bondska" vis, skriver Ivinskaja, och han undrade först vad man sade "i författarkretsar" om Mandelstams arrestering? Pasternak flöt nervöst ut i filosofiska resonemang om de onda tiderna, där ingen visste något, och ingen vågade säga något.

Det var tyst i telefonluren en stund, innan Stalin yttrade: "Näja, men säg mig nu vad du tycker om Mandelstam? Vilken inställning har du till honom som poet?"

Pasternak började harklande förklara sig med att han och Mandelstam tillhörde helt olika "litterära skolor". "Vi har inga beröringspunkter". "Vi sysslar bara med att bryta ned de gamla versformerna, men han tillhör mer den akademiska skolan".

Tyst i andra ändan, innan Stalin föraktfullt ska ha slutat:

”Där ser man, du klarar ju inte ens av att försvara din kamrat.”

Pasternak insåg snabbt sitt nederlag, försökte ringa upp Stalin i Kreml, men möttes bara av telefonistens kylslagna ”Kamrat Stalin är upptagen”. Pasternak ska ha förlorat fattningen helt och i ett anfall av extrem ruelle författat ett hatbrev till Stalin, som han sedan slängde.

Stalins version av samtalet, sedan både Pasternak och Achmatova försökt lägga sig ut för Mandelstam, var att han frågat Pasternak ingående om han var Mandelstams ”vän” och varför han inte vänt sig direkt till Stalin eller författarförbundet om hjälp, för Stalin hade redan bestämt att ”ompröva fallet”? Pasternak ska ha svarat undanludande, uppenbarligen mycket rädd för att bli komprometterad med den berömda niddikten, som han trodde att Stalin läst.

En tredje version finns, av Mandelstams hustru Nadezjda. Både hon och Pasternaks hustru Zinaida hatade hans romans med Olga Ivinskaja, Zinaida ska enligt Olga ha yttrat om Pasternaks söner att de ”mest av allt älskar Stalin – och sen sin mamma”. Nadezjdas version går helt i linje med Stalins.

I kampanjen mot Pasternaks nobelpris utnyttjades också telefonsamtalet med Stalin 1934. Då hette det att Pasternak ”förrått” sin poetvän och fejt lämnat honom i sticket.

Mandelstam förvisades till Vornezj, och ska ha skrattat åt Pasternaks tafatta försök att rädda honom. Och när Pasternak intervjuades av den tjeckiska journalisten Maslennikova i samband med nobelpristillkännagivandet, framkommer en helt ny version. ”Vad vill ni egentligen tala med mig om?” ska Stalin med en gäspning tillslut ha frågat under det nattliga samtalet. ”Om allt möjligt. Om liv och död” svarade Pasternak. ”Kanske vi kan göra det någon gång, över en kopp té?” slutade diktatorn muntert och la på luren.

Den ”sedeslöse” Pasternak

Pasternak utsattes för allt starkare kritik från sovjetiska media efter kriget, inte minst anklagades han för ”sedeslöshet” efter som han hade en mer eller mindre officiell älskarinna utanför sitt äktenskap. Det var inte idealbilden av den sovjetiska familjen regimen ville visa upp. Men den verkliga orsaken var naturligtvis en annan: Pasternak var ett av de största litterära namnen i Sovjetunionen. Olga Ivinskaja har beskrivit hur han, som dessutom var lång och stilig med många kvinnliga beundrarinnor, träder in på förlaget Novy Mirs röda matta 1946, beledsagad av förlagschefen som en kung. Olga blev omedelbart förälskad i den tankspridde men charmige Pasternak, och förhållandet var snart ett faktum.

I november 1957 kom Doktor Zjivago ut på italienska på det radikala förlaget Feltrinelli. Dit hade den smugglats genom sändebud. Reaktionen i Moskva blev upprörd, särskilt som ingen läst boken utan fått den relaterad

muntligen, och detta tilltog när det också började ryktas om att författaren skulle få nobelpriset i litteratur. Det sovjetiska författarförbundet skrädde inte orden: ett gement förräderi mot författarförbundets kollektiv, en ”dolkstöt i Rysslands rygg”.

Ändå är kritiken av kommunismen i boken snarast mild, de största grymheterna i kriget som beskrivs begås av de vita soldathoparna. Men det räckte för att en förföljelsekampanj skulle starta. Om Pasternak trott att tövädret efter Stalins död 1953 även innefattade kulturens område, så hade han i sin naivitet trott helt fel.

I slutet på oktober skickade han ett telegram till sekreteraren Anders Österling där han skrev att ”med hänsyn till den innebörd, som denna utmärkelse tillagts i det samhälle jag tillhör, bör jag avstå från det oförtjänta priset.” Priset borde enligt sovjetiska myndigheter hellre ha gått till den mer rättrogne Michail Sjolochov (Sjolochov fick priset 1965).

Samma dag skrev Pasternak ett brev till partiets centralkommitté där han meddelar sitt beslut att avstå från priset. En av förhoppningarna, skriver han, är att Olga Ivinskaja ska återfå sitt gamla arbete på förlaget Novyj Mir, som hon avskedats från.

Den i många sammanhang blåögde romantikern Pasternak drevs snart i döden av den utfrysning som han bestods i Sovjetunionen efter affären med nobelpriset. Olga arresterades omedelbart efter Pasternaks död i maj 1960. Och doktor Zjivago kom inte ut på ryska förrän 1988.

På alla porträtt framstår Pasternak som både finlemmad och grovhuggen, en grovt huggen kejsare i marmor med drömmande blå ögon. Men under den statuariska ytan dolde sig ett känsligt intellekt som lätt sattes i rörelse. Han visste, liksom alla sovjetiska intellektuella, att Stalins fönster i arbetsrummet lyste nätterna igenom. Dmitrij Sjostakovitj skriver om hur han när som helst på natten med skräck kunde vänta på ett samtal från diktatorn, som gärna ringde upp sina ”konstnärer” mitt i vargtimmen.

På 1920-talet hade Pasternak en brevskrivarromans med en annan stor rysk poet, Marina Tsvetajeva. När hon begick självmord 1941 hade kollegan in i det sista försökt hjälpa henne. Han tillägnade henne en av sina vackraste dikter, ”Med ens yr snö där kullerstenen skådats”, som är ett anagram på hennes namn. Och i en annan av Tsvetajevadikterna heter det, med en tydlig anspelning på konstnärens flykt undan tidens grymheter: ”Han borde diktlik glida in i seklers natt”.

Vilket han också gjorde, 1958 års nobelpristagare i litteratur Boris Leonidovitj Pasternak. Hans liv med Olga var, som den ungerske litteraturforskaren György Dalos skrev 1999, ”en roman i sig”.